

על הגשת היסטוריה צבאית

זכותו של הקורא לדרוש שתינתן לו אפשרות לבחון את עבודתו של החוקר באמת-מידה נכונה. לשם כך חיוני שידע מהם המקורות והמובאות עליהם מתבססת העבודה, כדי שיוכל לעקוב אחר דרגת המהימנות שמייחס להם הכותב ולבחון אותם בעצמו.

כותבי זכרונות גרמניים

כל שנאמר עד כאן תקף במיוחד כאשר דנים במערכה הסובייטית-גרמנית בשנים 1941—1945. מן הצד הגרמני קיים שפע של חומר מכל הסוגים. כתוצאה מהפירוק המוחלט של המדינה הנאצית ניתנה לחוקרים גישה חופשית למסמכים הארכיוניים הנוגעים למערכה האמורה. כמויות עצומות של חומר ארכיוני נפלו בידי בעלות-הברית והועברו לארכיונים בארצות אחרות. החומר הנמצא בגרמניה המערבית גם הוא חשוף. יומן המלחמה של אגף המבצעים בפיקוד העליון של הוורמכט, למשל, הופיע בדפוס כשהוא מלווה בהערות והסברים.¹

ספרי הזכרונות של גנרלים בדימוס וספרי היסטוריה יחידתיים מגיעים לעשרות, אם לא למאות רבות. הבא להעריך את השפע הזה חייב להביא בחשבון מספר נתונים: מן הצד האחד — החיובי מבחינתו של החוקר — קיימת הנטייה הגרמנית האופיינית לדקדק בפרטים מבצעיים, מנהליים וטכניים. מן הצד השני, הגרמנים הם לא רק הצד המנוצח במערכה; החוקרים וכותבי הזכרונות הגרמניים מודעים לכך, שהם נושאים בעיני העולם — אם כי לא תמיד בעיני עצמם — באחריות המוסרית למלחמה ולפשעים חסרי התקדים של השמדת העם שליוו אותה. כך, למשל, מסיים הגרמני Paul Carrel את

„כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם“. לאמירה זו של חז"ל משנה תוקף בכתיבת היסטוריה צבאית, ולא דווקא מחמת דקדוקי עניות של כבוד המלומדים. נסתכן בסיכום קצר של דברים ידועים: חומר הגלם לעבודתו של ההיסטוריון הצבאי בנוי מכמה רבדים. רובד אחד הם המסמכים הארכיוניים — במידה שיש גישה אליהם — כמו פקודות-מבצע, הערכות-מצב, יומני-מבצעים וכו'. רובד נוסף הוא עדותם של עדי הראיה, וזאת לעיתים בצורת סיכומים וזכרונות הנכתבים שנים לאחר האירוע. הרובד השלישי הוא עבודותיהם של חוקרים אחרים.

המחפש את האמת ההיסטורית המוחלטת הטמונה בחומר הגלם ההיסטורי, נתקל מייד בתופעה המטרידה של העדר אמת אחת מוסכמת. ערפל-הקרב המכסה את המערכה בא לידי ביטוי, במידה רבה, גם במסמכים המקוריים הכלולים ברובד הראשון, במיוחד באותם הפרקים העוסקים במודיעין האויב — לפני הקרב, בתוכו ואחריו. מידה גדולה של גמישות מתגלית גם במידע הנדלה מן הרובד השני. מלבד המימד של ריחוק הזמן, שונה האמת ההיסטורית של המנוצח מו של המנוצח; האמת של השותף הבכיר בברית מו של השותף הווטר והאמת של מפקד החזית מו של מפקד המחלקה. אמת-הזכרונות שונה בהתאם. כדאי לזכור גם כי כתיבת היסטוריה היא פועל יוצא של השקפת עולמו ולאומיותו של הכותב, מלבד יכולתו ומיומנותו המבצעית האובייקטיבית. במדינות ומשטרים מסוימים אין החוקרים או בעלי הזכרונות חופשיים להביע את דעותיהם ומסקנותיהם כאשר הן נוגדות את הקו של המשטר. היסטוריה משתנה לבקרים לפי צרכי השעה, וכתיבת היסטוריה היא עניין להנחיות מלמעלה.

על החוקר לברור דרכו בסבך העדויות: הוא שוקל את מהימנותם היחסית של המקורות השונים ובונה לעצמו תמונה — האמורה להיות שלמה — של האירועים. כדברי וינסטון ס. צ'רצ'יל: „ההיסטוריה, בפנסה המהבהב, הולכת הלוך ומעוד בעקבות העבר, כשהיא מנסה לצייר מחדש את תמונותיו, להחיות את הדיו ולהאיר בנצנוצים חיוורים את סערת הרגשות של ימים עברו.“¹

1. צ'רצ'יל, ו. ס.: מלחמת-העולם השנייה. כרך ב', עם הספר, תש"ז, עמ' 440.
2. הופיע כ" Wehrmacht des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab) בעריכת P.E. Schramm, פרנקפורט, Bernard und Graefe, 1961—1965. ראה גם Note on Sources בספרו של E.F. Ziemke: "Stalingrad to Berlin, The German Defeat in the East", בהוצאת אגף היסטוריה בצבא ארה"ב, וושינגטון, 1968.

האמת ההיסטורית הרוסית

הבעיות הניצבות בפני החוקר המנסה להסתמך על חומר סובייטי, שונות מאלה הניצבות בפני המסתמך על החומר הגרמני. גם כיום אין לחוקרים בכלל, ולמעריביים בפרט, גישה חופשית לחומר הארכיוני הבסיסי הנמצא בברית-המועצות. כתיבת ההיסטוריה משמשת בידי המשטר הסובייטי מכשיר להוכחת תזה זו או אחרת בתחום האידיאולוגיה הפוליטית והאישית. ה"אמת" ההיסטורית משתנה לפי צרכי השעה.

בספרו, "מסטלינגרד לברלין" כותב E.F. Ziemke על הכתיבה הסובייטית: "... (הכתיבה) אינה מגיעה לגילוי לב אמיתי... שגיאות, מפלות ונסיגות סובייטיות — מלבד יוצאים מן הכלל — גם אם אינן מועלמות לחלוטין, הרי שהן זוכות לטיפול כזה, עד שרק בקושי אפשר לגלותן. מספרים ואבידות ניתנים בפירוט על הגרמנים וצבאות אחרים, אך לא על הכוחות הסובייטיים..."⁷

ואם הבאנו קודם את טענותיו של המרשל צ'וקוב, מן הראוי לצטט גם מהקדמתו של ההיסטוריון האנגלי אליסטר הורן למהדורה האנגלית של זכרונות המרשל הסובייטי: "הקורא חייב להיות מוזהר מראש על מגבלות ברורות בסיפורו של המרשל צ'וקוב. בהערכת טענותיו כנגד המרשל ז'וקוב, אי אפשר להתעלם מגפילתו הפוליטית של זה האחרון מאז המלחמה. אם כי צ'וקוב מתווכח, ובצדק, עם הגישה הגרמנית האומרת שנצחונות הרוסים אחרי שנת 1942 הושגו רק על-ידי בזבוז עצום של חייהם... אין הוא נותן אפילו פעם אחת את מספרי אבידותיו. קורא מערבי עלול לצאת משלוותו על-ידי חוסר ההקשר שבסטיות הפולמוסיות התכופות. לעיתים מובילה אותו האידיאולוגיה לעיוותים ולמסקנות בלתי נכונות. למשל, כאשר הוא טוען שאנשיו התקדמו בחובות ברלין במהירות גדולה מזו של הגרמנים בסטלינגרד כתוצאה מ,ההבדלים החברתיים בין צבאותינו".

כמות רבה של מידע אצורה בפרסומים הסובייטיים, אך יש צורך בהירות, בשיקול-דעת וביכולת לקרוא בין השורות, כדי למצות מידע זה.

„התנגשות אדירים“

כפי שראינו, דורשת ההסתמכות על המקורות הגרמניים וה-סובייטיים זהירות רבה ושיקול-דעת רב. בכל מקרה, יש לתת לקורא את האפשרות לבחון טיבם של מקורות אלה, על-ידי ציטוט ומראי-מקום הולמים. להדגמת המכשולים בהסתמכות על מקורות שונים, נביא את רשימותיו של תא"ל משה על מערכת קורסק שפורסמו ב,מערכת"⁸.

נבחן את תיאור קרב-השריון הגדול שנערך ב-12 ביולי 1943 באיזור הכפר פרוחורובקה.⁹ בקרב זה היו מעורבים מהצד הסובייטי ארמיית הטנקים החמישית (רוטמיסטרוב) ומהצד הגרמני הקורפוס המשוריין השני של ה.ס.ס. (האוסר), שהיה תחת פיקוד הארמיה המשורינת הרביעית (הוט). יחידות של הקורפוס המשוריין (הגרמני) השלישי (ברייט) תחת פיקוד

ספרו על מבצע „ברברוסה“: „תפקיד קשה הוא להיסטוריון (הגרמני — ש. פ.) של העשור הזה לתאר מערכותיה של מלחמה שנגמרה בתבוסה ונרשמה בהיסטוריה כמלחמת תוקפנות נפשעת. קיים פיתוי גדול לתקן בעזרת העט את ההחלטות בשדה-הקרב, או לדשדש בכוח של תסכול ורגשות אשמה“. אך הוא ממשיך: „המחבר התכוון לא לזה ולא לזה. כל כוונתו היא לתאר את האירועים הצבאיים במבצע, ברברוסה“³.

כך מצמצמים כותבי הזכרונות הגרמניים — אנשי הצבא במיוחד — את ראייתם לתחום הצבאי הטהור כביכול, מתוך ניתוק כמעט מוחלט מהממדים הנוספים של המלחמה. במסגרת המוגבלת הזאת ניכרת היטב נטייתם הטבעית של המגורחים לנהל את מלחמתם בשנית על-גבי הנייר, ולזכות בניצחון בו לא זכו בשדה-הקרב. במקום בו הדבר אינו מתאפשר, מטיל בעל הזכרונות או החוקר הגרמני את האשמה במפלה כמעט תמיד באדולף היטלר, או בעליונות הכמותית העצומה של היריב.

מעניין לראות כיצד מגיבים הסובייטיים על כתיבת הזכרונות הגרמנית. כך, למשל, כותב המרשל צ'וקוב, מי שהיה מפקד הארמיה ה-62 בסטלינגרד, בספרו „נפילת ברלין“: „הגנרלים והפילדמרשלים הנאציים מצטטים בזכרונותיהם ללא בושה מה שאמור להיות מספרים מדויקים של אבידות הכוחות הסובייטיים, ומדברים על פער ענקי לטובתנו במאזן הכוחות בכל גזרות החזית, במיוחד באותן גזרות בהן זכו כוחותינו בניצחון. כל אחד מכותבי זכרונות אלה — פון-משטיין, גודריאן, הנס-דאר או טיפלסקירש — עושה כמיטב יכולתו להראות שהרוסים הביסו את הגרמנים בזכות עדיפותם המספרים ולא בזכות יכולתם... וזאת בשעה שהם, הגנרלים הנאציים, ידעו לנהל את קרבותיהם בכוחות קטנים, כך שללא ספק היו יוצאים כמנצחים למרות העדיפות המספרית הרוסית רבת המונים, אילו רק לא סבלו מהנהגתו הלקויה של היטלר“. והוא ממשיך ואומר: „מוזר עוד יותר שגרסות מסולפות אלה (של הגרמנים — ש.פ.) מנוצלות על-ידי היסטוריונים אנגליים כמו לידל-הארט, פולר ואחרים, הטוענים לדייקנות מדעית ולאובייקטיביות חסרת פניות בעבודותיהם...“⁴

אכן, המעיין בספרות המערבית מגלה הסתמכות-יתר על מקורות גרמניים.⁵ האמנם הסיבה היא רק תוצאה של נטיות אנטי-סובייטיות? בהקדמה לספרו „סטלין ומצביאיו“, כותב Bialer מאוניברסיטת קולומביה: „ההסתמכות על מקורות גרמניים אינה יכולה להיות מיוחסת לניסיון מכוון להוריד מערך התרומה הסובייטית לניצחון המשותף על גרמניה הנאצית. ברוב המקרים, חוסר השימוש בכמות דומה של חומר גלם סובייטי מצביע פחות על נטיה אנטי-סובייטית, מאשר על הנדירות היחסית והמהימנות המפוקפקת של מסמכים סובייטיים ודיווחיהם של עדי ראייה...“⁶

3. Carrel, P.: Hitler's War on Russia. Harrap, 1964, p. 624. Appendix p. 624.

4. Chuiikov, V.: The Fall of Berlin. New York, Holt, Reinhart and Winston, 1967, p. 19-20.

5. לדוגמה: קלארק א.: מבצע ברברוסה. ת"א, מערכות, 1970.

6. Bialer S.: Stalin and his Generals: Soviet

Military Memoirs of World War II. New York, Pegasus, 1969, P. 15.

7. Ziemke, p. 511, ראה הערה 2.

8. „מערכות“ 224, 225, 227.

9. „מערכות“ 225, עמ' 40.

בהרבה מאשר 100 טנקים לק"מ. ההפחתה האפשרית במספר הטנקים הסובייטיים — הפחתה עד כדי פחות ממחצית מספר הטנקים הגרמניים (ובמיוחד של אלה מסוג טיגר) — אינה משנה אולי את הלקחים הצבאיים ואינה ממעיטה מן הדרמה של אחד מקרבות הטנקים הגדולים בהיסטוריה, אם לא הגדול שבהם, אבל היא נותנת לו ממדים ופרופורציות אחרים לגמרי.

כיצד, אם כן, ישפוט הקורא את ממדיו האמיתיים של קרב פרוחורובקה? מחבר רשימה זו נוטה לקבל את המספרים הקטנים יותר כאמיתיים. תא"ל משה יכול, כמובן, לחלוק על-כך, אולם לקורא את רשימותיו ב„מערכות" אין כל אפשרות להבחין בבעיה ולנסות להגיע לשיפוט עצמי, מפני שאין בהן אפילו התייחסות אחת למקורות עליהם הן מסתמכות.

והנה, הקורא המעוניין, המחפש בספרות הענפה למדי הקשורה במערכת קורסק, מוצא כי תיאור הקרב ב„מערכות" זהה לספרו של Geoffrey Jukes על מערכת קורסק.¹⁴ הדבר כולל את ההתייחסות ל-700 הטנקים (מאה מסוג טיגר) בקורפוס המשוריין של ה.ס.ס.¹⁵ יתר-על-כן, במקום מסיים מביא Jukes קטע מההיסטוריה הסובייטית הרשמית, תוך שהוא אומר במפורש כי „הקרב שהתפתח מתואר בהיסטוריה הסובייטית הרשומה כדלהלן..."¹⁶ קטע זה מובא כלשונו גם ב„מערכות", אולם בלא משפט המפתח, המצביע על כך שהוא מובאה מהיסטוריה רשמית סובייטית. הקורא שאינו מנוסה בכגון אלה, כשהוא נתקל בסגנון מהסוג הבא: „לבסוף זכו הטייסים הרוסים, הודות לאומץ-לבם ואמינותם, בניצחון באויר", עלול לקבל אותו כסגנון הכתיבה המקובל על „מערכות", ולקבל את מסקנותיו של ההיסטוריון הסובייטי כאילו נכתבו בידי המחבר הישראלי.

זכותו של תא"ל משה, כזכותו של Jukes, להסתמך במידה רבה על מקורות סובייטיים¹⁷ (כולל ההיסטוריה הרשמית) ולקבל את תיאוריהם כמהימנים, אך כפי שצוין לעיל, זוהי זכות מחייבת: חובתו למסור לקורא כי לפניו רשימה המסתכמת בעיקרה על המקורות הסובייטיים, ולהניח לו, לקורא, להסיק מכך את הלקחים המתבקשים.

לסיכום, לא היה בכוונת רשימה זו לנתח את מערכת קורסק, ואף לא את הרשימה הנדונה ב„מערכות". הכוונה היא להצביע על הצורך במשנה זהירות בה חייב העוסק בכתיבה היסטורית. ואם יורשה לנו עיבוד קל של אמרה ידועה, נסיים ונאמר: חכמים, היוהרו בדבריכם! ומשאינם דבריכם, היוהרו כפל כפליים...

ארמיית-המשנה „קמפף" * ניסו לחזור בו-זמנית מבעד לקוי ההגנה של הארמיה הסובייטית ה-69 מדרום ולהצטרף לקרב ההכרעה באיזור פרוחורובקה. תא"ל משה מביא את הנתונים הבאים על עוצמת הכוחות בקרב ה-12 ביולי: ארמיית הטנקים החמישית נכנסה לקרב עם 850 טנקים ותותח-סער, שעה שהקורפוס המשוריין של ה.ס.ס. כלל כ-700 טנקים (מהם 100 מסוג טיגר) ואילו קורפוס השריון השלישי כלל מ-300 טנקים — סה"כ כ-1,000 טנקים גרמניים בגזרת המאמץ העיקרי, או כ-100 טנקים לק"מ.¹⁰

בבדיקה נוספת נראים מספרים אלה גבוהים מדי: כמות הרק"מ המיוחדת לארמיה החמישית מתאימה אמנם לתקן ארמיית טנקים סובייטית של שנת 1943. הארמיה גם לא נכנסה לקרב לפני ה-12 ביולי, אולם יש לזכור שארמיה זו נסעה על שרשראותיה מרחק של 350 ק"מ בקצב מזורז ביותר, עד שהגיעה ב-9 ביולי לגזרת המערכה.¹¹ באיזו מידה לא היו נפלים במסע זה, ובאיזו מידה הצליחו להתגבר על אלה שהיו ולקדם אותם לגזרה עד ל-12 ביולי, על כך אין לנו נתונים. ספק הוא אם אכן נכנסה הארמיה החמישית לקרב בתקן מלא בבוקר ה-12 ביולי, אך אפשר להניח שמספר הטנקים הכשירים לא היה נמוך בהרבה ממנו. לעומת זאת, כמות הטנקים המיוחדת לקורפוס ה.ס.ס. עולה אף על התקן המלא של קורפוס משוריין גרמני, ולו גם בעל עדיפות בחימוש כגון זו שנהגו ממנה יחידות ה.ס.ס.¹² יתר על כן, היחידות הגרמניות נכנסו לקרב פרוחורובקה כשמאחוריהן שבוע של קרבות הבקעה בלתי פוסקים כמעט, המלווים תמיד בשחיקה חזקה של אנשים וציוד. ברשימה על מערכת קורסק בירחון המערב גרמני Wehrwissenschaftliche-Rundschau¹³ מובאת מצבת הרק"מ של הקורפוסים הגרמניים כשהיא נסמכת על נספח להערכת מצב של קבוצת הארמיות „דרום" מיום 1 ביולי 1943 ומעוד-כנת על-ידי יומני המבצעים של ארמיית המשנה „קמפף" וארמיית השריון הרביעית. לפי נתונים אלה היו לקורפוס ה.ס.ס. בתחילת מבצע „מצודה" 352 טנקים (מהם 34 מסוג טיגר) ו-91 תותח-סער, מהם נשארו עד ה-12 ביולי 208 טנקים (בהם 20 מסוג טיגר) ו-54 תותח-סער כשירים לפעולה. (לעומת 700 טנקים, מהם 100 מסוג טיגר הנזכרים על-ידי תא"ל משה). באופן דומה היו לקורפוס השריון השלישי 120 טנקים כשירים (מהם 23 מסוג טיגר) וכ-60 תותח-סער (שוב, כ-180 רק"מ לעומת 300 הנזכרים על-ידי תא"ל משה).

בסיכום מתקבל מספר של כ-450 רק"מ בגזרה של עשרים הק"מ בין פרוחורובקה ורוז'אבץ, לשם הגיעה הדיביזיה המשורינת השישית, יחידת החוד של הקורפוס המשוריין השלישי. חישוב קל מראה כי הצפיפות במקום היתה קטנה

* התרגום הסובייטי (בו השתמש תא"ל משה), „קבוצה אופרטיבית" למונח הגרמני Armee-Abteilung, נראה פחות מתאים ביחס לגודל ומהות היחידות מסוג זה, שהפכו במשך הזמן לארמיה. כך, למשל, היתה ארמיית המשנה „קמפף" לארמיה השמינית, זמן לא רב אחר מערכת קורסק.

10. „מערכות" 225, עמ' 43.

11. Seaton A.: The Russo-German War, 1941 — 1945. London, Arthur Barker, 1970, p. 364.

12. Ogorkiewicz R.: Armoured Forces. London, Arms and Armour Press, 1970, p. 72.

13. Heinrici, G.: "Citadelle" Wehrwissenschaftliche-Rundschau, 13 חוברות 1965, note 91.

14. Jukes, G.: Kursk — The Clash of Armour, Ballantine's Illustrated History of World War II.

15. ראה למשל עמ' 44-43 ב„מערכות" 225 ועמ' 102-100 בספרו של Jukes.

16. Jukes, עמ' 101.

17. Jukes מסתמך בין היתר על ספר בשם זהה מאת G.A. Koltunov (הוצאת Purnell, לונדון).